
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ
ΙΑΚΩΒΟΥ

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΕΣΒΟΝ

* * *

ΑΘΗΝΑΙ 1961

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ
ΙΑΚΩΒΟΥ

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΕΣΒΟΝ

Ἀνάτυπον
ἀπὸ τὰ «Λεσβιακὰ» τοῦ Γ' Τόμου
τῆς «Ἐταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν».

ΑΘΗΝΑΙ 1961

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΕΣΒΟΝ

Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα, ὅτε πλέον ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἐκηρύχθη ὡς ἐπίσημος θρησκεία τοῦ Κράτους, ἡ Λέσβος εἶχε ἤδη ἐκχριστιανισθῆ ἕξ ὀλοκλήρου. Ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος ἀρξαμένη ἐν Λέσβῳ ἀνθησις τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς τέχνης μαρτυρεῖ ὅτι εἶχε προηγηθῆ ἡ ἀπόλυτος ἐπικράτησις τῆς νέας θρησκείας. Ἀψευδεῖς μάρτυρες τούτου εἶναι τὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα, ἅτινα κατὰ τὰ τελευτοῖα ἔτη ἤλθον εἰς φῶς δι' ἀνασκαφῆς. Δι' ἕκαστον τούτων παραθέτομεν κατωτέρω σύντομον περιγραφὴν¹.

1. Τὸ μαρτύριον τῆς βασιλικῆς τῶν Ἀργάλων. Τοῦτο ἤλθεν εἰς φῶς κατὰ τὴν γενομένην ἐν ἔτει 1931 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Δημ. Εὐαγγελίδου ἀνασκαφῆν τῆς βασιλικῆς τῶν Ἀργάλων. Τὸ μικρὸν τοῦτο οἰκοδόμημα, ὡς ἐμφανίζεται ἐν κατόψει, ἐξωτερικῶς μὲν ἔχει ὀρθογώνιον σχῆμα μὲ ἐξέχουσαν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ἐσωτερικῶς δὲ σχῆμα σταυροῦ, τὸ ὁποῖον σχηματίζουν οἱ τέσσαρες συμπαγεῖς πεσσοί, οἵτινες εἶναι τετράγωνοι μὲν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ὀρθογώνιοι δὲ κατὰ τὴν δυτικὴν. Ἐπὶ τῶν πεσῶν θὰ ἐστηρίζετο βεβαίως ὁ τροῦλος τοῦ κτηρίου. Ἡ δυτικὴ πλευρά, ὅπου ἦτο ἡ εἴσοδος, ἀποτελεῖ εἰσέχον ὀρθογώνιον.

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον φέρει τὴν μορφήν ἀπλοῦ σταυρικοῦ ναοῦ ἐπιτυμβίου, προῦπηρχε προφανῶς τῆς βασιλικῆς, ἀνεγερθὲν ἴσως κατὰ τὸ τέλος τοῦ 3ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰῶνος, εἰς θέσιν ὅπου εἶχον ἐνταφιασθῆ οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διω-

1. Ἡ περιγραφή τῶν βασιλικῶν Ὑψηλομετώπου, Ἀγ. Ἀνδρέου Ἐρεσοῦ, Ἀφεντέλλη γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐργασιῶν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὀρλάνδου, ὅστις ἀνέσκαψεν αὐτάς κατὰ τὰ ἔτη 1927 καὶ 1928. Βλέπε: Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, Ἀθῆναι 1929 σ. 1-72. Ἡ περιγραφή τῆς βασιλικῆς τῶν Ἀργάλων καὶ τοῦ Μαρτυρίου αὐτῆς γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μελέτης τοῦ καθηγητοῦ κ. Δημ. Εὐαγγελίδου, ὅστις κατὰ τὸ 1931 ἐνήργησε τὰς ἀνασκαφάς. Βλέπε: Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, Ἀθῆναι 1930-31 σ. 1-40, ὅπου ἐξετάζονται καὶ γενικώτερον τὰ καλλιτεχνικὰ ζητήματα καὶ τῶν λοιπῶν βασιλικῶν τῆς Λέσβου.

γ μ ῶ ν μαρτυρήσαντες χριστιανοὶ ἐν Μυτιλήνῃ. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οἱ χριστιανοί, μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς θρησκείας των, προϋτίμων νὰ κτίζωσι τοὺς ναοὺς των ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων ἢ πλησίον αὐτῶν, ἐὰν βεβαίως ἐπὶ τῶν μαρτυρικῶν τάφων εἶχον ἀνεγερθῆ Μαουσωλεῖα, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν βασιλικὴν τῶν Ἀργάλων. Ἐντεῦθεν ἴσως ἐξηγεῖται ἡ ἀνέγερσις τῆς μεγάλης σχετικῶς βασιλικῆς τῶν Ἀργάλων εἰς θέσιν ἐνθα δὲν ὑπῆρχεν οὔτε πόλις οὐδὲ χωρίον.

Ἐντὸς τοῦ Μαουσωλείου τούτου εὐρέθησαν δύο τάφοι, ὁ εἷς κατὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν καὶ ὁ ἕτερος κατὰ τὴν ἀντίστοιχον Ν.Δ. Ἐντὸς τῶν τάφων, πλὴν τῶν ὀστῶν, εὐρέθησαν ὀκτὼ πήλινοι λύχνοι, οἵτινες, ὡς μαρτυρεῖ τὸ τε σχῆμα καὶ ἡ ἐν γένει διακόσμησις αὐτῶν, ἀνήκουν εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον καὶ δὴ εἰς τοὺς πρώτους χριστιανικούς χρόνους (ἐποχὴν τῶν διωγμῶν), ὅτε ἡ τεχνοτροπία αὐτῶν ἀπέβλεπεν ἀκόμη εἰς τὰ κλασσικὰ πρότυπα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. (*Εἰκὼν 1*).

2. Ὑ π ὀ γ ε ι ο ς ν ε κ ρ ι κ ὸ ς θ ἄ λ α μ ο ς. Τὰ λείψανα αὐτοῦ κεῖνται εἰς τὴν βορείαν κλιτὴν τοῦ μαγευτικοῦ λοφίσκου Βουναράκι, νοτίως τῆς πόλεως Μυτιλήνης παρὰ τὴν θάλασσαν, εἰς τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ Μακρὺν—γιαλός. Τὸ μνημεῖον τοῦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν τετράγωνον αἶθουσαν διαστάσεων 4.15×4.15 , ἡ ὁποία εἶναι λελαξευμένη ἐντὸς βράχου ὀλίγον τι ὑπὸ τὸ ἔδαφος τῆς γῆς καὶ φέρει ἐσωτερικῶς σχῆμα σταυροῦ κατὰ τὸν συνήθη τύπον τῶν μαρτυρίων.

Οἱ διασταυρούμενοι βραχίονες τοῦ σταυροῦ ἀποτελοῦν εἰς ἑκάστην πλευρὰν τοῦ μνημείου ὀρθογώνιον κόγχην, ἔχουσαν βάθος 1.45. Αἱ κόγχαι αὗται ἐστέφοντο μὲ τόξα ἐκ πλίνθων ὀπτῶν, ἀρχόμενα οὐχὶ ἀπὸ τοῦ δαπέδου, ἀλλ' εἰς ὕψος ἀπὸ αὐτοῦ 1.20, ὅπου ὁ βράχος ἔχει καταλλήλως λαξευθῆ διὰ τὴν γένεσιν τῶν τόξων. Τὸ ὅλον μνημεῖον θὰ ἐστεγάζετο ἢ δι' εὐθείας στέγης ἢ διὰ τρούλου, ὅστις δὲν θὰ ἦτο ὀρατὸς ἔξωθεν ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους, διότι ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῶν χωμάτων. Ἡ εἴσοδος ἦτο ἐκ τοῦ βορρᾶ, κατήρχετο δὲ τις εἰς αὐτὸ διὰ τοῦ κεκλιμένου ἐπιπέδου, ἔχοντος μῆκος περὶ τὰ 7 μέτρα. Τὸ παλαιοχριστιανικὸν τοῦτο μνημεῖον, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος μ. Χ., θὰ ἐχρησίμευε μᾶλλον ὡς οἰκογενειακὸς τάφος καὶ οὐχὶ ὡς μαρτύριον, δεδομένου ὅτι τὰ μαρτύρια συνεδέθησαν μὲ παλαιοχριστιανικούς Ναοὺς, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει ἐνταῦθα. (*Εἰκὼν 2*).

3. Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ὑψηλομετώπου. (*Εἰκὼν 3*). Ἀνεκαλύφθη ὑπὸ φιλοθρήσκων καὶ φιλαρχαίων κατοίκων τῆς κοινότητος Ὑψηλομετώπου καὶ ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἄν. Ὀρλάνδου, κατὰ τὸ 1928. Ἀνήκει εἰς τὴν ἑκατονταετηρίδα, ἔχει σχῆμα κανονικοῦ ὀρθογωνίου, διαστάσεων ἐξωτερικῶν $15,80 \times 30,10$. Εἰς τὸ κτήριο εἶναι προσκεκολλημένον ἐξωτερικῶς κατὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν μικρὸν ὀρθογώνιον πρόπυλον, τὸ ὁποῖον προφανῶς ἀπετέλει τὴν ἐπίσημον

είσοδον εἰς τὸν νάρθηκα. Πλὴν τούτου φέρει καὶ ἄλλα προσκτίσματα, ἅτινα ὁμως ἀνήκουν εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν. Ὁ νάρθηξ ἔχει πλάτος 3,40 καὶ μῆκος 14,25 καὶ συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ κυρίως Ναοῦ διὰ τριῶν θυρῶν, εἰς τὸ μέσον διὰ τῆς βασιλείου καὶ ἐκατέρωθεν ταύτης δύο ἄλλων, ἐφωτίζετο δὲ διὰ μεγάλου τριλόβου παραθύρου ἐπὶ τοῦ τοίχου. Ὁ κυρίως Ναὸς διαιρεῖται διὰ δύο κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη, τῶν ὁποίων τὸ μέσον ἦτο διπλάσιον περίπου τοῦ ἀνοίγματος τῶν πλαγιῶν. Αἱ βάσεις τῶν κίωνων καὶ τὰ κιονόκρανα τοῦ κάτω ὀρόφου εἶναι ἰωνικοῦ ρυθμοῦ. Ὁ Ναὸς εἶχε δεύτερον ὄροφον, ἦτοι γυναικωνίτην, ὡς τοῦτο μαρτυρεῖται ἐκ τῆς πληθῆος τῶν κιονοκράνων, θωρακίων, πεσίσκων καὶ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἅτινα παρουσιάζονται ὑπὸ δύο διάφορα μεγέθη καὶ δύο κατηγορίας. Ὁ φωτισμὸς θὰ ἐπετυγχάνετο διὰ διλόβων παραθύρων. Τὸ ἱερὸν βῆμα ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος, εἰς ἣν καταλήγει τὸ μέσον κλίτος καὶ ἐκ δύο παστοφοριῶν. Ἡ ἁγία τράπεζα ἦτο μαρμαρίνη καὶ συνίστατο ἐκ χονδροῦ κορμοῦ κυλινδρικοῦ, ὅστις ὑπεβάσταζε συμφῶ μαρμαρίνην πλάκα διαμέτρου 0,55. Τὸ τέμπλον εἶχε τοποθετηθῆ εἰς μεγάλην σχετικῶς ἀπὸ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ ἀπόστασιν καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον τὸ πρεσβυτέριον (ἱερὸν βῆμα) κατελάμβανεν ἕκτασιν μεγαλύτεραν τοῦ ἐνὸς τρίτου τῆς ὅλης ἐκτάσεως τοῦ κεντρικοῦ κλίτους. Τὸ δάπεδον τοῦ ἱεροῦ ἦτο κεκαλυμμένον δι' ὠραίων ψηφιδωτῶν παραστάσεων, ὧν αἱ περισσότεραι ἔχουν συμβολικὸν χαρακτῆρα, ὡς εἶναι λ. χ. τοῦ ἰχθύος, τοῦ ἀμνοῦ, τῶν παγωνίων καὶ ἄλλων. (Εἰκὼν 7).

4. Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, Ἐρεσοῦ. Ἰδρῦθη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος, κεῖται δ' εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ἐρεσοῦ, παρὰ τὸν τάφον τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Ἐπισκόπου Κρήτης τοῦ ὑμνογράφου, καὶ ἀνεκαλύφθη κατὰ τὸ ἔτος 1884 καὶ 1885, ἐπιμελεία τῶν Ἱερῶν Μονῶν Ὑψηλοῦ καὶ Πιθαρίου. Ἐν κατόψει ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον καὶ διαιρεῖται, ὡς συνήθως, εἰς νάρθηκα, κυρίως Ναὸν καὶ πρεσβυτέριον, λῆγον πρὸς ἀνατολὰς εἰς εὐρείαν ἀψίδα. Ὁ νάρθηξ ἔχει ἐσωτερικῶς πλάτος 4,25 καὶ μῆκος 19,20 καὶ φέρει κατὰ τὴν νότιον πλευρὰν τετραγωνικὸν χῶρον, ἔνθα ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, ἡ κλίμαξ ἢ ἄγουσα εἰς τὸν ἄνω ὄροφον, ἦτοι τὸν γυναικωνίτην. Εἰς τὸν νάρθηκα εἰσῆρχετο τις διὰ δύο μόνον θυρῶν, αἵτινες ἀνοίγονται εἰς τὰ ἄκρα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, εἰς δὲ τὸν κυρίως Ναὸν διὰ τριῶν, τῆς βασιλείου οὔσης εἰς τὸ μέσον καὶ τῶν δύο ἄλλων ἐκατέρωθεν αὐτῆς. Ἀπέναντι τῆς βασιλείου πύλης καὶ ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος, ὅπου θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχεν ἡ ἐπίσημος εἴσοδος, εἶχεν ἀνοιχθῆ μέγα τρίλοβον παράθυρον. Ὁ κυρίως Ναὸς (μῆκος ἐσωτερικοῦ 32,20 καὶ πλάτος 12,50) διαιρεῖται εἰς τρία κλίτη, χωριζόμενα ἀπ' ἀλλήλων διὰ σειρᾶς κίωνων, ὧν οἱ στυλοβάται ἐστηρίζοντο ἐπὶ ὑψηλοῦ τοίχου, ἔχοντος πάχος 0,75. Ἰχνη ἀμβωνος δὲν εὐρέθησαν. Τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἦτο κεκοσμημένον διὰ ψηφιδωτῶν παραστάσεων καὶ ἐπιγραφῶν. Τὰ ὠραιότερα μέρη τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέ-

δου ἀποτελοῦν αἱ 13 θαυμάσιαι παραστάσεις ζευγῶν παγωνίων, ἅτινα σπεύδουν νὰ ραμφίσουν τοὺς καρπούς, τοὺς ἀναφυομένους ἐκ τῶν μακρῶν μίσχων τοῦ θάλλοντος θάμνου. Εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Ταῶ, συμβολίζουσιν τὴν ἀθανασίαν, οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἔτρεφον, ὡς γνωστόν, ἰδιαιτέραν ἀγάπην.

Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ ἐσωτερικῶς μὲν εἶναι κυκλοτερής, ἐξωτερικῶς δὲ ἔχει τρεῖς πλευράς, ὧν ἡ μέση ἀποτελεῖ τὴν δυτικὴν πλευρὰν προσκτισμάτος, τὸ ὁποῖον ἐπεκτείνεται πρὸς ἀνατολάς, ὅπισθεν ἀκριβῶς τῆς ἀψίδος μὲ σχῆμα τραπεζίου¹ (Εἰκῶν 4).

5. Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀφεντέλλη. Ἀνεκαλύφθη καὶ ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ κ. Ἀν. Ὀρλάνδου κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1928. Εὕρισκεται εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου πρὸς Δ. τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου, εἰς τὴν θέσιν τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἀφεντέλλη». Ὁ νάρθηξ, προεκτεινόμενος συμμετρικῶς ἐκατέρωθεν τοῦ κυρίως Ναοῦ, ἔχει πλάτος 6,30 καὶ μῆκος 33,45, ἀπολήγει δὲ βορείως εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην. Ὁ κυρίως Ναός, διαστάσεων 33,77×19,15, χωρίζεται διὰ κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μέσον ἔχει πλάτος 9,20. Τὸ ὑπόβαθρον τῶν κιονοστοιχιῶν ἀποτελοῦν δύο τοῖχοι, ὑψόμενοι ἐκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ κλίτους κατὰ 0,40 ὑπεράνω τοῦ δαπέδου. Ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν κλιτῶν ἐγένετο διὰ δύο ἀνοιγμάτων, ἅτινα εἶχον ἀφεθῆ εὐθύς μετὰ τὰς παραστάδας τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κυρίως Ναοῦ. Αἱ βάσεις τῶν κίωνων, ὡς καὶ τὰ κιονόκρανα ἦσαν ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ὡς μαρτυροῦν τὰ εὐρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὀλίγα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Τὸ ἱερόν ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος (ἣτις ἐφάπτεται τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ὅλου ὀρθογωνίου τοῦ Ναοῦ) καὶ τῶν δύο ἐκατέρωθεν ταύτης παστοφορίων, ἅτινα χωρίζονται ἀπὸ τῶν πλαγιῶν κλιτῶν διὰ τοίχων, ἐφ' ὧν εἶχον ἀφεθῆ ἀνοίγματα διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Ναοῦ συνεχίζεται ἐκατέρωθεν πρὸς σχηματισμὸν προφανῶς προσκτισμάτων. Ἐντὸς

1. Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἐσφαλμένως ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν Ἐπίσκοπον Κρήτης, διότι ἀπλούστατα ὁ ἐν λόγῳ Ἱεράρχης, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, ἐτάφη ὅπισθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος αὐτῆς, ἤκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Η' αἰῶνος, ἐνῶ ἡ βασιλικὴ προϋπήρχεν, ἰδρυθεῖσα περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος Ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι αὕτη ἀνηγέρθη πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀγίου Ἀποστόλου Ἀνδρέου ἢ τοῦ Τιμίου Προδρόμου, διότι εἰς τὸ μέρος ἀκριβῶς ὅπου ἦτο κεκρυμμένη, ἐσώζοντο πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, εἰς ἱκανὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, τοῖχοι μικροῦ παλαιοῦ ἐξωκκλησίου, τιμωμένου ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, κατ' ἔτος δὲ εἰς παλαιούς χρόνους ἐτελεῖτο ἑορτὴ τὴν 24ην Ἰουνίου τῶν γενεθλίων τοῦ Ἀγίου εἰς τὸ μέρος τοῦτο. Τοῦ ἐξωκκλησίου τούτου μνεῖαν ποιεῖται καὶ ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν Λέσβον κατὰ τὸ 1883 ἐπὶ σκοπῶν νὰ μελετήσῃ τὰ ἐν ταῖς Μοναῖς ἀποκείμενα χειρόγραφα. Βλέπε: Ἑλληνικῆς Φιλολογίας Σύλλογος. Παράρτημα τοῦ ΙΕ' τόμου, Κων]πολις 1884 σ.42.

τῆς ἀψίδος καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,40 ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς πορείας αὐτῆς ἦτο ἐκτισμένον τὸ σύνθρονον, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἐκ τοίχου διατεταγμένου κλιμακοειδῶς εἰς τέσσαρας σειρὰς ἐδωλίων. Ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης, ἐχούσης πλάτος 0,85, ἐτοποθετεῖτο ἐπισκοπικὸς θρόνος, καταλαμβάνων τὸ κέντρον καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ οἱ θρόνοι τῶν πρεσβυτέρων. Τὸ ἱερὸν βῆμα ἐχωρίζετο ἀπὸ τοῦ κυρίως Ναοῦ διὰ τοῦ τέμπλου, ἔχοντος σχῆμα Π, τὸ ὁποῖον συνίστατο ἀπὸ τοὺς πεσσίσκους, τοὺς ἐπ' αὐτῶν ἀρραβδῶτους κιονίσκους, τὰ θωράκια δι' ὧν ἐφράσσοντο τὰ μεταξὺ τῶν πεσσίσκων δημιουργούμενα κενὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἐπιστύλια, ἅτινα εἶχον τοποθετηθῆ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν κιονοκράνων καὶ ἐγεφύρωνον τὰ μεταξὺ τῶν κιονίσκων διάκενα. Ἡ ὠραία Πύλη εἶχε πλάτος 1,30. Εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς τοῦ τέμπλου πιθανὸν νὰ ὑπῆρχον ἕτεροι θύραι. Ἡ ἀγία Τράπεζα ἐστεγάζετο ὑπὸ κιβωρίου. Τὸ δάπεδον τοῦ μέσου κλίτους καὶ τῆς ἀψίδος ἦτο κεκοσμημένον διὰ λαμπρῶν ψηφιδωτῶν παραστάσεων, μὲ διάταξιν παρομοίαν πρὸς τὴν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς γείτονος βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Τὸ μνημεῖον ἀνήκει εἰς τὸ Ε' αἰῶνα. (Εἰκὼν 5).

6. Ἡ βασιλικὴ τῶν Ἀργάλων. Ἀνεκαλύφθη ὅλως τυχαίως κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1931 καὶ ἀνεσκάφη κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Δημ. Εὐαγγελίδου. Εὐρίσκεται εἰς τὴν θέσιν Ἀργαλα τῆς Νεαπόλεως, προαστείου ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς πόλεως Μυτιλήνης περὶ τὰ 6 χιλιόμετρα.

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων εἶναι ἐκτισμένον τὸ παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Εὐπρεπείας. Ἡ βασιλικὴ ἔχει μῆκος 26,10 καὶ πλάτος 17 μέτρα, φέρει ἀψίδα ἐγγεγραμμένην, χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν συριακῶν ἐκκλησιῶν, τοῦ ὁποῖου τὴν παρουσίαν εὐρίσκομεν εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ πρεσβυτέριον, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς ἀψίδος, προυχῶρει εἰς τὸν κυρίως Ναὸν εἰς ἰκανὴν ἀπὸ τῶν ἐκατέρωθεν κιονοστοιχιῶν ἀπόστασιν. Ἐντὸς τῆς ἀψίδος καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,20 ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς παρεῖας εἶναι ἐκτισμένα ἡμικυκλικὰ κτίσματα, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον πιθανῶς ὡς σύνθρονον. Ὁ κυρίως Ναὸς χωρίζεται διὰ τῶν κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη. Ὁ ἄμβων ἦτο εἰς τὸ μέσον. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἐφωτίζετο διὰ παραθύρων διλόβων. Τὸ κεντρικὸν κλίτος ἦτο ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτῶν παραστάσεων, ἔργων μετρίας τέχνης. Τὰ θέματα τῆς διακοσμῆσεως εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων. Ὁ νάρθηξ ἔληγε κατὰ τὴν νότιον πλευρὰν εἰς ἐγγεγραμμένην ἡμικυκλικὴν ἀψίδα.

Πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν θέσιν ἀκριβῶς, ὅπου θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο τὸ αἶθριον, εἶναι προσκεκολλημένον τὸ βαπτιστήριον, διαστάσεων $7,75 \times 6,20$, τὸ ὁποῖον θὰ συνεκοινώνει βεβαίως μετὰ τοῦ νάρθηκος διὰ τινος θύρας. Ἐσωτερικῶς διαιρεῖται διὰ δύο ἐγκαρσίων τοίχων εἰς τρία διαμερίσματα. Εἰς τὸ μεσαῖον ὑπῆρχεν ἡ κολυμβήθρα, ἣτις συνίστατο ἀπὸ ἐσκαμμένην κοιλότητα βάθους 0,84, ἐκδηλουμένην ἐσωτερικῶς εἰς σχῆμα σταυροῦ, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν διωχετεύετο τὸ

ὕδωρ διὰ πηλίνων στρογγύλων σωλήνων ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον δάπεδον. Νοτίως πρὸς τὴν βασιλικὴν ὑπάρχει προσκεκολλημένον πρόσκτισμα ἐπίμηκες καὶ στενόν, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς τράπεζα ἢ ξενοδοχεῖον. Ἡ βασιλικὴ τῆς Μυτιλήνης ιδρύθη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ βου αἰῶνος καὶ φέρει πολλὰ συγγενῆ γνωρίσματα πρὸς τὰς Ἐκκλησίας τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. (Εἰκὼν 6).

7. Ἡ βασιλικὴ τῶν Λουτρῶν. Εὐρίσκεται πέραν καὶ πρὸς Ν. τοῦ χωρίου Λουτρά εἰς τὸν κόλπον τῆς Γέρας καὶ ἀνεσκάφη ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Εὐαγγελίδου τὸ 1933. Ἔχει τρία κλίτη, νάρθηκα, κυρίως ναὸν καὶ πρεσβυτέριον ὀρθογώνιον, εἰσχωροῦν ὡς συνήθως εἰς τὸν κυρίως ναόν. Τὸ δάπεδον τοῦ μεσαίου κλίτους ἦτο κεκοσμημένον διὰ ψηφιδωτῶν παραστάσεων κληματίδων καὶ πτηνῶν. Ὡσαύτως καὶ τὸ δάπεδον τοῦ νάρθηκος καλύπτεται ὑπὸ ἀξιολόγων ψηφιδωτῶν παραστάσεων καὶ μιᾶς κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἀνήκει εἰς τὸν Ε' αἰῶνα. Δὲν ἀπεκαλύφθη εἰσέτι πλήρως, δεδομένου ὅτι, μικρὸν παρεκκλήσιον ἰδρυμένον βραδύτερον ἐπὶ τοῦ μεσαίου κλίτους, παρακωλύει τὴν περαιτέρω ἀνασκαφὴν.

8. Ἡ βασιλικὴ τῶν Μέσων. Εἰς τὴν θέσιν Μέσα, ἥτις κεῖται εἰς μιᾶς ὥρας ἀπόστασιν πρὸς τὰ ἀνατολικά τοῦ Χαλινάδου, ὑπῆρχεν ἀρχαῖος ἰωνικὸς ναός, τὸν ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Koldewey¹. Ὁ περίφημος οὗτος ναὸς μετετράπη κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους εἰς βασιλικήν, ἣν παλαιωθεῖσαν τῷ χρόνῳ ἀντικατέστησε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους μικρότερος ναός². Ἡ μετατροπὴ τοῦ ἀρχαίου τούτου μνημείου εἰς χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν δὲν εἶναι γνωστὸν πότε ἐγένετο. Εἶναι πιθανὸν νὰ ἐγένετο μετὰ τὸν Ε' αἰῶνα, ὅτε ἤρχισεν ἡ ἐκδοσις τῶν κατὰ τῆς Ἐθνικῆς θρησκείας διαταγμάτων, ἐν οἷς περιλαμβάνεται καὶ τὸ κατὰ τὸ ἔτος 426 ἐκδοθέν, δι' οὗ ὠρίζετο, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι ναοὶ ἐξαγνίζωνται διὰ τοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ³. Ἀπὸ τότε ἄλλωστε ἤρχισαν νὰ μετατρέπωνται εἰς χριστιανικοὺς Ναοὺς καὶ πολλὰ ἄλλα ἀρχαῖα μνημεῖα, ὧν σπουδαιότερα εἶναι ὁ Παρθενῶν, τὸ Ἐρέχθειον, τὸ Θησεῖον, τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου, τὸ ἱερὸν τοῦ Πυθείου Ἀπόλλωνος ἐν Σικίνῳ, τὸ τετράκογχον κτήριον ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ἐν Ἀθήναις στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ⁴, τὸ ἐν Περγάμῳ περίφημον ἱερὸν τῆς Νικηφόρου καὶ Πολιάδος Ἀθηνᾶς, δωρικοῦ ρυθμοῦ, καὶ ἄλλα.

1. R. Koldewey, Die antiken Baureste der Insel Lesbos, Berlin, 1890, σ. 47-59.

2. Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, συντασσόμενον καὶ ἐκδιδόμενον ὑπὸ Ἀναστ. Ὀρλάνδου, Τόμος Γ' 1937 τεύχος Ἰουλίου-Δεκεμβρίου, σ. 129 ὑποσημ. 2.

3. Codex theodos. Ἔκδοσις Colhifredi VLI σ. 263.

4. Γ. Α. Σωτηρίου. Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας καὶ αἱ Πα-

9. 'Η βασιλική Χαλινάδου'. Εύρίσκεται εις τὴν ὁμώνυμον θέσιν τῆς ἀγροτικῆς περιφερείας τῆς κοινότητος 'Αγίας Παρασκευῆς. 'Ανεσκάφη κατὰ τὸν μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 1937 ὑπὸ τοῦ κ. 'Αναστ. 'Ορλάνδου, ὅτε καὶ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἰδίου μερικὴ ἀνοστήλωσις αὐτῆς. 'Ο κυρίως Ναὸς ἔχει σχῆμα περίπτου τετράγωνον (14,17×15,05) καὶ διαιρεῖται ἐσωτερικῶς, ὡς συνήθως, εἰς τρία κλίτη, ἕκαστον τῶν ὁποίων συνεκοινῶνει διὰ θύρας μετὰ τοῦ νάρθηκος. Οἱ κίονες τῶν κιοσοστοιχιῶν στηρίζονται ἐπὶ ὑψηλοῦ τοιχαρίου (στυλοβάτου), ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὰς βασιλικὰς 'Ερεσοῦ καὶ τοῦ 'Υψηλομετώπου. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένη ἡ ἀψίς, σχηματίζουσα τὸ ἡμικύκλιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε τὸ σύνθρονον. Πρὸ τοῦ ἡμικυκλίου ἦτο ἡ ἀγία Τράπεζα, στεγαζομένη ὑπὸ κιβωρίου. Τὸ πρεσβυτέριον εἰσεχώρει εἰς τὸ μέσον κλίτος καὶ ἐχωρίζετο ἀπὸ τοῦ κυρίως Ναοῦ διὰ τέμπλου, τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν συνήθη εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς μορφήν. 'Ο Ναὸς εἶχε καὶ ἄμβωνα. Ὁ νάρθηξ ἔχει πλάτος 5,96 καὶ ἐξέχει ὀλίγον ἐκ τοῦ κυρίως Ναοῦ μόνον πρὸς νότον. Τὸ μνημεῖον ἀνάγεται εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ βου αἰῶνος.

10. 'Η βασιλικὴ τῆς 'Αχλαδερῆς. Τὸ μνημεῖον τοῦτο ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Μητροπολίτου Μυτιλήνης 'Ιακώβου, κατὰ τὸν 'Ιούλιον τοῦ 1939, ὅπως τυχαίως εἰς τὴν 'Αχλαδερῆν, μέγα ἀγρόκτημα τοῦ Σημαντηρείου Κληροδοτήματος τῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων Μυτιλήνης. 'Εκ τῆς γενομένης προχείρου σκαφῆς τοῦ ἐδάφους ἦλθεν ἤδη εἰς φῶς τὸ ἡμισυ τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος, ὡς καὶ ὀλόκληρος ὁ τοῖχος μήκους 20 μέτρων, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ναοῦ. 'Η ἀψίς οὕσα ἐγγεγραμμένη, ἐφάπτεται πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ναοῦ, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ 'Αφεντέλλη, καὶ ἔχει ἐκατέρωθεν, ὡς φαίνεται, τὰ δύο παστοφόρια, ἀτινα συναντῶνται συνήθως εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς. 'Η μικρὰ ὀξεῖα γωνία, ἡ ὁποία σχηματίζεται εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἀψίδος πρὸς τὸ βόρειον παστοφόριον, ἀποκόπτεται διὰ μικροῦ τοίχου βαίνοντος ἀκτινοειδῶς καὶ σχηματίζει ἰδιαιτέρον τριγωνικὸν χῶρον, ὅστις εὐρέθη πλήρης ψηφίδων, ὡσεὶ τρόπον τινὰ νὰ ἀπετέλει μικρὰν ἀποθήκην, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ἀποθηκεύσει τὰς ψηφίδας οἱ οἰκοδομήσαντες τὸ κτήριο. 'Οπισθεν τοῦ βήματος καὶ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ναοῦ εὐρέθη προσκεκολλημένον πρόσκτισμα, τὸ ὁποῖον ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον μὲ ἐξέχουσαν μικρὰν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα. 'Εντὸς αὐ-

λαιοχριστιανικαὶ Βασιλικαὶ τῆς 'Ελλάδος ἐν 'Αθήναις 1931 σ. 169 ἐξ. 'Αναστ. 'Ορλάνδου, 'Αρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων, Τόμος Β' 1936 σ. 207 ἐξ. M o m m s e n , Athenae Christianae, Lipsiae MDCCCLXVIII σ 99.

1. 'Αν. Κ. 'Ορλάνδου. 'Η παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Χαλινάδου Λέσβου, εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδόμενον 'Αρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς 'Ελλάδος, Τόμος Γ' 1937, 'Ιούλιος—Δεκέμβριος, 'Αθήναι, σ. 115-127.

τοῦ εὐρέθη κατὰ χώραν μικρὰ πῆλινος κυκλική λεκάνη με ἀπόληξιν σταυροειδῆ. Πιθανὸν νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ πρόσκτισμα τοῦτο ὡς βαπτιστήριον. Κατὰ τὸ μέσον τῆς ν. πλευρᾶς ἀπεκαλύφθησαν βραδύτερον λείψανα ψηφιδωτοῦ δαπέδου με γεωμετρικὰ κοσμήματα.

Ἡ βασιλικὴ τῆς Ἀχλαδερῆς, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τοῦ ἀνασκαφέντος μικροῦ τμήματος αὐτῆς, ἀνήκει εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν καὶ εἶναι τὸ μεγαλύτερον, εἰς ἕκτασιν χώρου, μνημεῖον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντων ἐν Λέσβῳ¹.

* * *

Πλὴν τῶν βασιλικῶν τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι μὴ ἀνασκαφεῖσαι εἰσέτι, ὧν τὰ ἴχνη ἔχουν ἤδη σημειωθῆ. Κατὰ τὰ ἔτη 1934 καὶ 1935, περιελθὼν ὄλην σχεδὸν τὴν Νῆσον ἐπὶ σκοπῶ νὰ ἀναζητήσω καὶ μελετήσω τὰ λείψανα τῶν ὑπερτριάκοντα μοναστηρίων, ἅτινα ὑφίσταντο κατὰ τὸν ΙΒ' καὶ ΙΓ' αἰῶνα, παρετήρησα πλεῖστα ὅσα εὐρήματα, ἧτοι κιονόκρανα, θωράκια καὶ διάφορα ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἅτινα ἀνήκουν εἰς ναοὺς τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς.

Εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Ἐρεσοῦ ἐσημείωσα τὰ ἴχνη δύο παλαιοχριστιανικῶν ναῶν, τοῦ ἐνὸς εὕρισκομένου εἰς τὴν θέσιν Ἁγίος Παῦλος καὶ τοῦ ἐτέρου τιμωμένου ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Σοφίας, εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Εὐσ. Φραντζῆ. Εἰς ἀπόστασιν μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Ὑψηλοῦ βορειοανατολικῶς καὶ συγκεκριμένως ἐντὸς τοῦ κτήματος τῶν ἐξ Ἀντίσσης ἀδελφῶν Κ. καὶ Τ. Τσαυδάρη, ὅπου εὕρσκεται τὸ ἐξωκκλήσιον τῶν Ἁγίων Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης, διέκρινα καταφανῆ τὰ ἴχνη βασιλικῆς, ἧς οἱ πεσίσκοι τοῦ τέμπλου ἔχουν ἐντειχισθῆ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἐξωκκλησίου. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ὑψηλοῦ, ἐν τῇ θέσει Σωληνάρια-Πύργοι, εὗρον ἐρείπια μονοκλίτου βασιλικῆς, ἰδρυμένης ἐπὶ ἀρχαίου κτηρίου, τὴν ὁποίαν ἀνεσκαψε πρὸ πεντηκονταετίας εὐσεβῆς καὶ φιλόρχαιος μοναχὸς τις Ἀνανίας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ὑψηλοῦ.

Εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Γέρας εὕρηνται διεσπαρμένα τῆδε κακεῖσε, ἐντὸς ἀστέγων ἐξωκκλησίων, πολλὰ ὠραῖα γλυπτὰ, ἅτινα προέρχονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκ παλαιοχριστιανικῶν ναῶν, ὧν ἡ ἀνακάλυψις δὲν εἶναι δυσχερῆς, δεδομένου, ὅτι εἰς πολλὰ μέρη δύναται νὰ διακρίνη τις τὰ ἴχνη αὐτῶν. Ὁ καθηγητὴς Δημ. Εὐαγγελίδης εἰς τὴν περισπούδαστον μελέτην του «Πρωτοβυζαντινὴ Βασιλικὴ τῆς Μυτιλήνης» (Ἀθῆναι 1931, σελ. 1) ἀναφέρει, ὅτι γνωρίζει εἰσέτι τρεῖς βασιλικὰς καὶ ὅτι, ὡς ἀνεκοινώσεν αὐτῶ ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων Λέσβου κ. Εὐστρ. Παρασκευαΐδης, λείψανα βασιλικῶν παρατηροῦνται παρὰ τὸ Λισβόριον καὶ εἰς τὴν παραλίαν Πολιχνίτου. Ὁ ἴδιος κατὰ

1. Ἰακώβου Κλεομβρότου, Πρωτοσυγγέλλου, Ἡ ἀνακαλυφθεῖσα βασιλικὴ εἰς τὴν Ἀχλαδερῆν. «Ποιμὴν» 1939, σ. 125-8.

τὸ 1932 ἀνεκάλυψε λείψανα κατεστραμμένης βασιλικῆς βορειότερον τῆς βασιλικῆς Λουτρῶν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς.

Ὁ Ludwig Ross, ἐπισκεφθεὶς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους κατὰ τὸ 1835 πρὸς ἀναζήτησιν κλασσικῶν κυρίως ἀρχαιοτήτων, εὑρε λείψανα τοῦ πρωίμωτάτου Χριστιανισμοῦ¹. Τοῦτο διεπίστωσαν καὶ ἄλλοι διακεκριμένοι ξένοι ἀρχαιολόγοι, ἐπισκεφθέντες τὴν Λέσβον κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ὡς εἶναι ὁ Heinrich Kiepert καὶ ὁ Robert Koldewey² καὶ A. Conze³.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται, ὅτι καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ μικρὰ κέντρα καὶ τὰ ἀπομεμακρυσμένα χωρία τῆς Λέσβου εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἢ νέα θρησκεία, ὅταν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ἐθριάμβευσεν ἡ χριστιανικὴ πίστις καθ' ἅπαν τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος, ἀφ' οὗ οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἔσπευσαν εὐθύς νὰ ἀνεγείρουν ναοὺς περικαλλεῖς πρὸς λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ δὴ ναοὺς ἐφαμίλλους πρὸς ἐκείνους, οὓς ἴδρουν τότε οἱ χριστιανοὶ μεγάλων καὶ πλουσίων πόλεων, ἔνθα ἀπὸ πολλοῦ ἦνθει ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς. Καὶ ἐφόσον τὰ χωρία καὶ οἱ συνοικισμοὶ ὀρεινῶν μερῶν τῆς νήσου εἶχον ἐκχριστιανισθῆ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα⁴, βεβαίως, κατὰ φυσικὸν λόγον, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ Μυτιλήνη, ὡς πρωτεύουσα, καὶ ἐν γένει αἱ πόλεις, καὶ δὴ τὰ παράλια τῆς νήσου, εἶχον ἤδη ἐνωρίτερον ἀσπασθῆ τὸν χριστιανισμὸν, λόγῳ τῆς ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας, ἣν εἶχον συχνὰ μετὰ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ χριστιανικῶν πόλεων, αἵτινες ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἀπετέλουν τὰ σπουδαιότερα κέντρα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Ἡ μεγάλη δὲ συγγένεια, ἣν ἔχουν τὰ πρῶτα ταῦτα μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς λατρείας τῆς Λέσβου πρὸς τοὺς ναοὺς τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας⁵, ὡς πρὸς τὴν τέχνην καὶ τὰ ἄλλα ἰδιάζοντα χαρα-

1. Ludwig Ross, Reisen auf Griechischen Inseln der Agäischen Meeres. Stuttgart und Tübingen. 1845. Halle 1913 II σ. 102.

2. Heinrich Kiepert und Robert Koldewey, Itinerare auf der Insel Lesbos, Berlin 1890. R. Koldewey, Die antiken Baurest der Insel Lesbos, Berlin 1890.

3. A. Conze, Reise auf der Insel Lesbos, Hannover 1865.

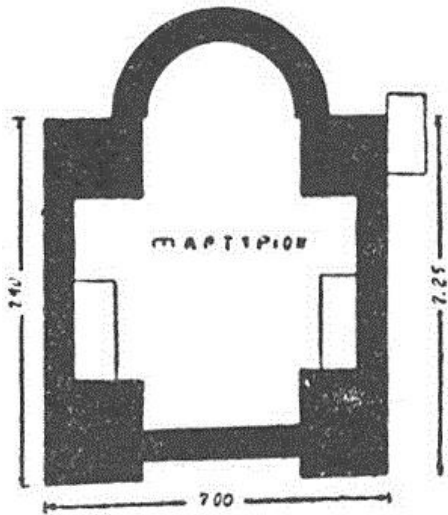
4. Τόσῃν τεραστίαν ἐξάπλωσιν εἶχε καθ' ὅλον τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος ἡ νέα θρησκεία κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα, ὥστε ὁ Φλωρέντιος Τερτυλλιανός, ὁ διάσημος οὗτος ἀπολογητὴς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, γράφων πρὸς τοὺς Ἐθνικοὺς ἔλεγεν: «Εἶμεθα μόλις χθεσινοὶ καὶ ὁμῶς ἐπληρώσαμεν τὴν γῆν καὶ πᾶν ὅ,τι σᾶς ἀνήκει: τὰς πόλεις, τὰς νήσους, τὰ φρούρια, τὰς αὐτονόμους πόλεις, τοὺς τόπους τῶν συνελεύσεων, αὐτὰ τὰ στρατόπεδα, τοὺς συλλόγους τῶν Πατρικίων, τὰς δεκαρχίας, τὸ ἀνάκτορον, τὴν σύγκλητον καὶ τὴν ἀγοράν. Δὲν ἀφήσαμεν εἰς σᾶς ἄλλο τι εἰμὴ τοὺς ναοὺς». (Βλέπε Ἰωάνν. Φραγκούλη. «Ὁ ἀπολογητικὸς τοῦ Τερτυλλιανοῦ» μετὰφρασις μετὰ εἰσαγωγῆς, Ἀθῆναι 1936, σελ. 107).

5. Δημ. Εὐαγγελίδης. Πρωτοβυζαντινὴ βασιλικὴ Μυτιλήνης, Ἀθῆναι 1931, σελ. 33.

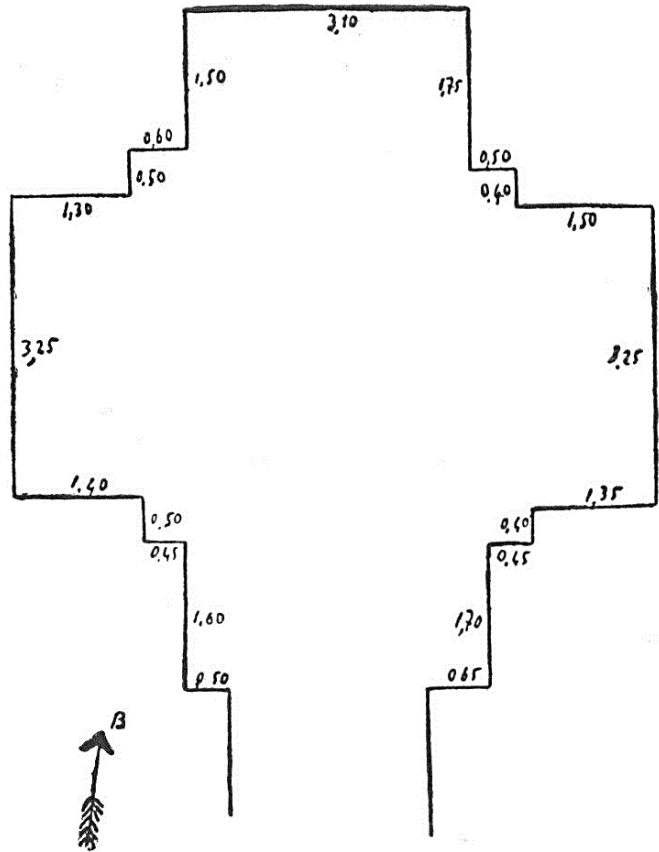
κτηριστικά, ἀποδεικνύει ἅπαξ ἔτι τὴν στενὴν ἐπικοινωνίαν, ἣν ἔσχον οἱ Λέσβιοι κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας μετὰ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀκμαζουσῶν τότε χριστιανικῶν πόλεων, ὀφειλομένην κυρίως εἰς τὰς ἐμπορικὰς τῶν συναλλαγᾶς.

Ἐνισχύεται ἄρα τὰ μάλα ἡ ἀρχικῶς διατυπωθεῖσα γνώμη, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς μετεδόθη εἰς τὴν Λέσβον ἀπὸ τῆς Μικρᾷς Ἀσίας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος καὶ ὅτι διαρκοῦντος τοῦ Γ' αἰῶνος ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ εἰς ὅλην τὴν νήσον.

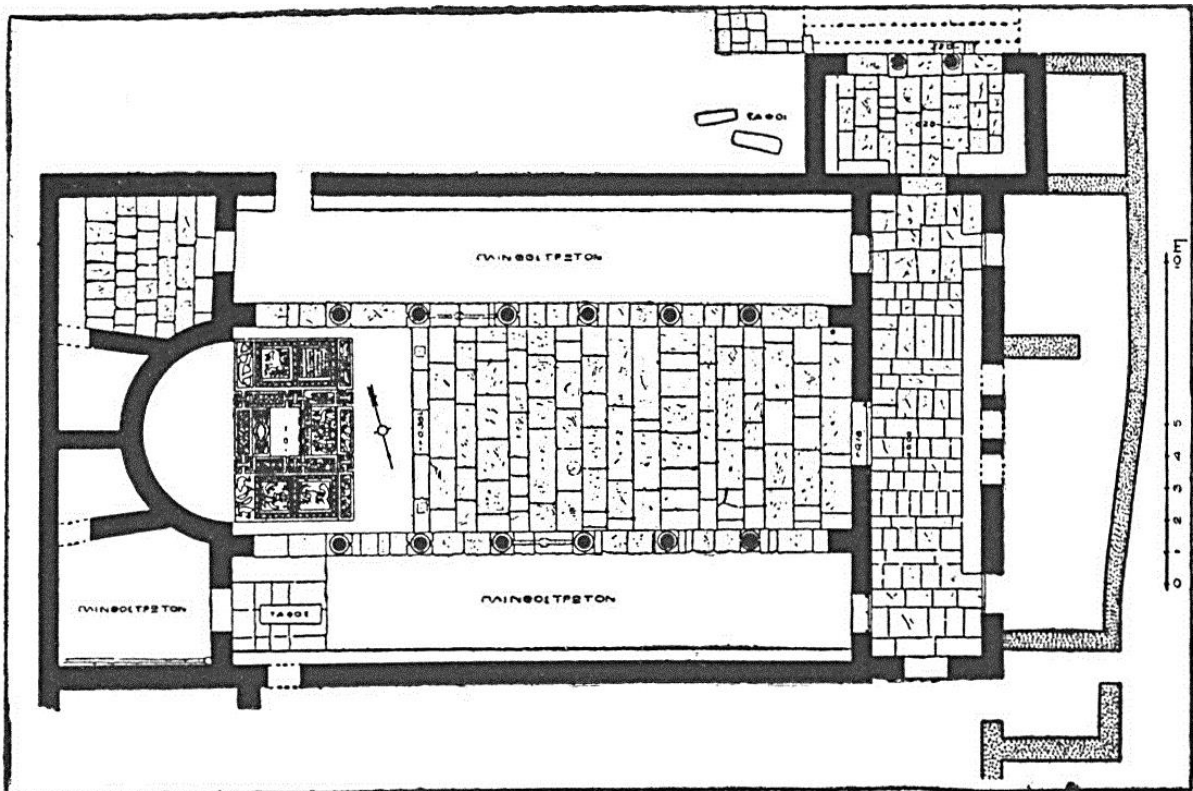
† Ο ΜΥΤΙΑΛΗΝΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ

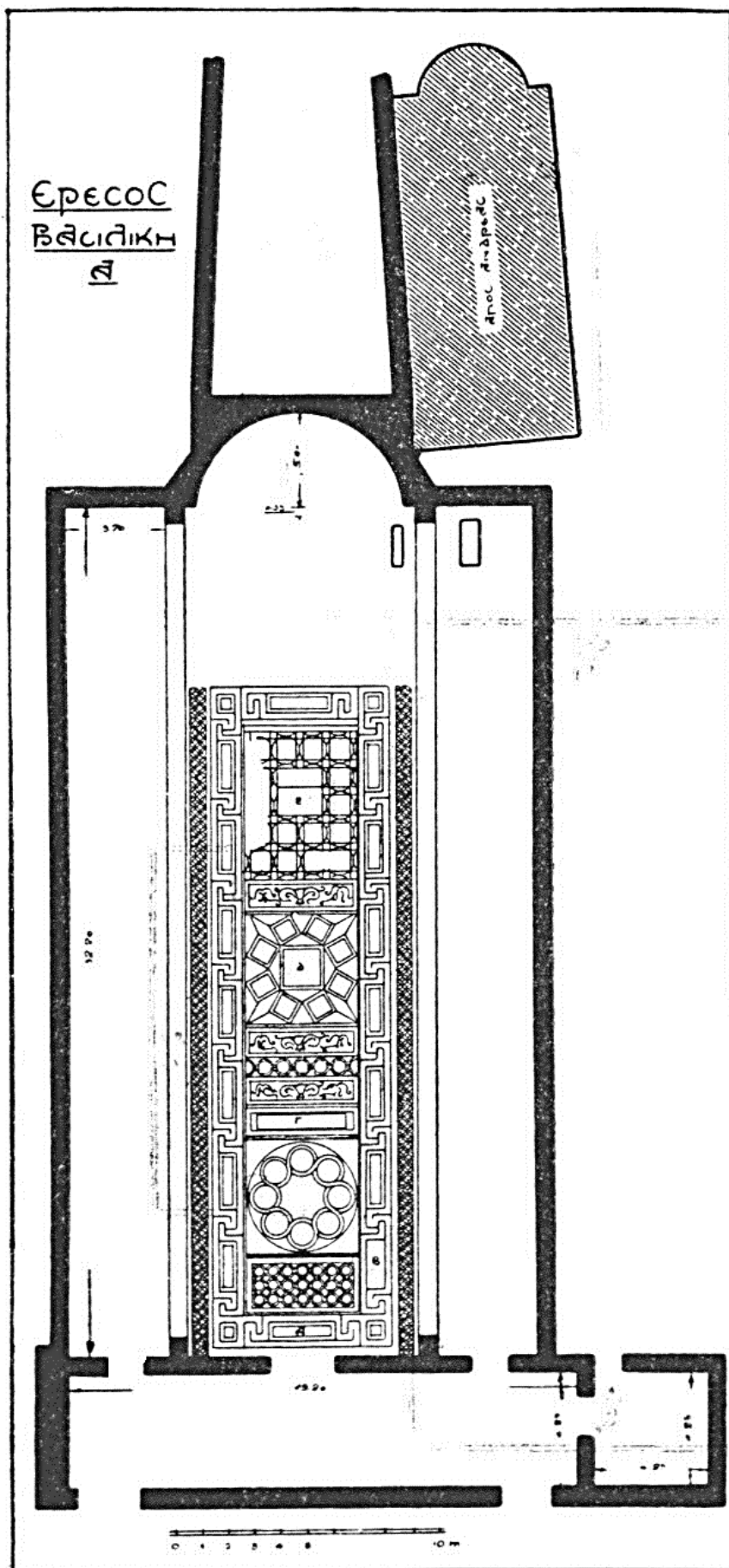
Τὸ Μαρτύριον
τῆς βασιλ. τῶν
Ἀργάλων. Εἰκ. 1

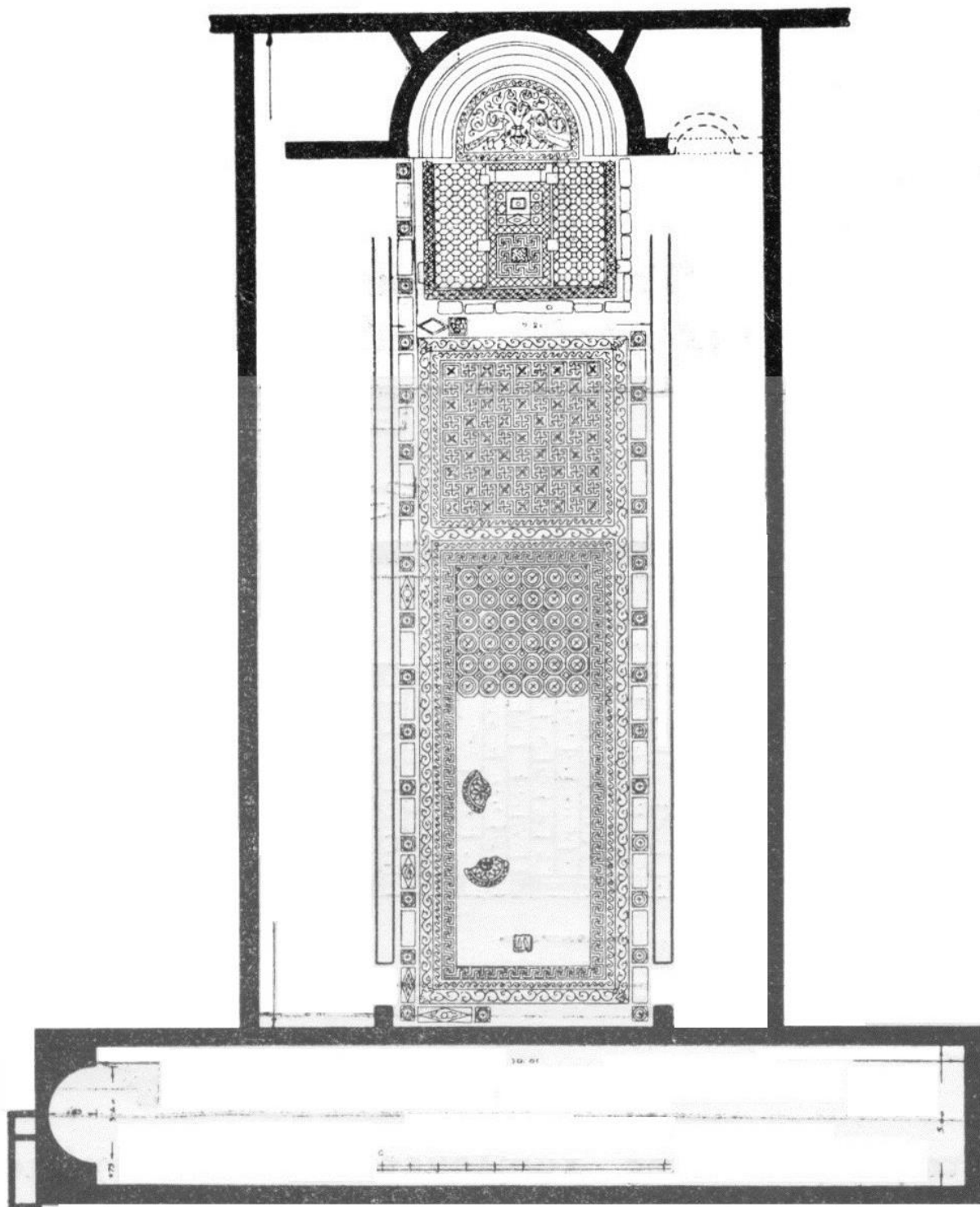
Ὑπόγειος νεκρικός θάλαμος εἰς τὸ
Βουναράκι Μυτιλήνης. (Εἰκὼν 2).

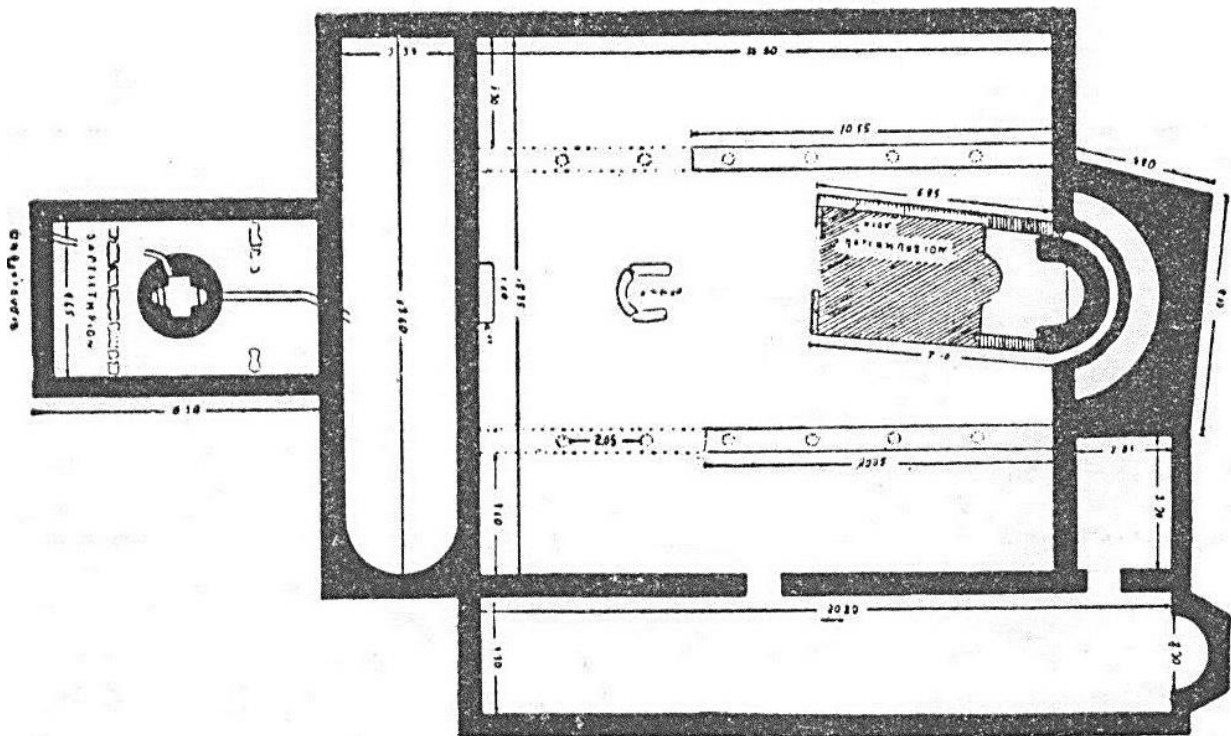
Κάτοψις βασιλικῆς Ὑψηλομετώπου κατὰ σχέδιον
Ἀν. Ὀρλάνδου. (Εἰκὼν 3).

Κάτοψις βασιλικῆς Ἐρεσοῦ κατὰ
σχέδιον Ἀν. Ὀρλάνδου. (Εἰκὼν 4).

Κάτοψις βασιλικῆς Ἀφεντέλλη κατὰ
σχέδιον Ἀν. Ὀρλάνδου. (Εἰκὼν 5).

Κάτοψις τῆς βασιλικῆς τῶν Ἀργάλων
κατὰ σχέδιον Δ. Εὐαγγελίδη. (Εἰκὼν 6).

Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου βασιλικῆς
Ἵψηλομετώπου. (Εἰκὼν 7).

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΠΑΠΠΙΚΙΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ

Μητροπολίτου Μυτιλήνης Ἰακώβου, «Τα πρώτα μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς λατρείας
εἰς τὴν Λέσβον» (1961) σελ 15